

ГАЛИНА НУЦКОВСЬКА
Люблін

ЛЕКСИКА ПАСТИРСЬКИХ ПОСЛАНЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Андрей Шептицький був однією з найвидатніших постатей в історії Греко-католицької Церкви України. Головною метою, ціллю його життя була ідея з'єднання роз'єданого християнського світу. Закладені ним основи екуменізму, нині стали вимогою часу. Але не тільки в церковній діяльності, „кожен акт діяльності, чи то в царині культури, освіти, мистецтва, архітектури, науки, чи в сфері соціально-побутовій найтіснішим чином пов'язаний з іменем Андрея Шептицького”¹.

Відображенням непересічної постаті та особовості Митрополита Андрея є його слово. Як раз оте слово, так щедро посіяне в різних його творах, а передовсім в пастирських листах Митрополита, є предметом моїх досліджень.

Пастирські послання – твори, що належать до церковно-релігійної сфери. Основний шар лексики послань – це релігійна лексика. Говорячи про релігійно-християнську лексику думаємо про слова, які мають свою специфіку і функціонують у відповідному контексті. „Слово у релігійному культі не може бути відокремлене з культурного контексту...”². В контексті культури релігійні форми спілкування мають велике значення. Ці релігійні форми спілкування можна поділити на кілька відмін: 1) мова релігійна у науковому значенні (богословська термінологія), критично-наукова лексика, дидактична

¹ Є. Г р и н і в, *Андрей Шептицький та національне відродження Галичини*, в: *Українське відродження і національна церква*, Київ 1990, с. 69-74.

² Т. Б і л е н к о, *Феномен слова в християнському культі України*, Дрогобич 1993, с. 7.

(катехитична, гомілетична), юридична (канонічна)³. Але існує також мова релігійно-культової практики, яка заслуговує на особливу увагу. У ній поєднується мова сакральна, яку становлять тексти релігійні, писані та усні – слово Боже, тлумачене священником, молитви, проповіді, пастирські послання зверхників Церкви.

Текст тільки тоді є сакральним, коли виступає в рамках культу (до сакрального стилю не належить, наприклад катехитична література). Тексти пастирських послань належать до сакральних тому, що основний шар лексики цих текстів – це релігійна лексика, яка має свою специфіку. Призначені пастирські послання до виголошення у церкві.

Та треба зазначити, що релігійну лексику на відміну від інших видів термінології, наприклад ділової, юридичної чи будь-якої іншої професійної лексики, важко відокремити від загальноживаної. Звичайно, межа між релігійною лексикою і нерелігійною є, принаймні на рівні функціонування – тексту. „Є такі слова, котрі неначе призначені до вираження сакрального, але сакральне передається не лише через них. Звичайні слова теж можуть бути сповнені сакрального змісту”⁴. Світлана Гриньків підкреслює, що „... несакральні лексеми (загальноживані слова, родинно-побутова лексика, виробнича лексика тощо) можуть набувати значення сакральних – усе залежить від семантичного середовища слова. Зрештою, у Святому Письмі, зокрема в притчах Ісуса Христа, виробничі лексеми, родинно-побутова лексика часто набуває сакрального змісту...”⁵. Християнсько-релігійна термінологія так глибоко проникнула у мову загальноживану, що злилася з потенціальними її засобами. З одного боку, багато термінів взято з літературної мови, корені якої сягають праслов'янської мови. Цей процес можна назвати неосемантизацією. А з другого боку чимало релігійних лексем увійшло до загальноживаної мови і функціонують у нерелігійному значенні (метафоризація).

³ Див. J. Wierusz - Kowalski, *Podstawowe elementy struktury języka sakralnego*, Warszawa 1971, s. 34-52, tu 35.

⁴ Біленко, *Феномен слова*, с. 61.

⁵ С. Гриньків, *Сакральні лексеми та вислови і трудність їх ужитку в сучасному мовному просторі (на прикладі поезії Євгена Маланюка)*, в: *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій, Матеріали Всеукраїнської наукової конференції Львів, 13-15 травня 1998*, с. 271.

Внаслідок проведеної систематизації цілого фактичного матеріалу пастирських послань, виникли такі структурно-семантичні групи:

І. ІМЕННИКИ

1. НАЗВИ ОСІБ

а) *Постаті з нематеріального світу та імена святих, пророків*

– в л а с н і н а з в и

Авраамъ, Архангелъ, Рафаиль, Богъ, Богъ Отець, Богородиця, Богочоловѣкъ, Господь, Господарь (Небесный), Вседержитель, Прч. Дѣва Марія, Дѣвиця Марія, Злий, Іисусъ Христось, Іоанъ Ляретанський, Іоанъ Предтеча, Ісаакъ, Кирилъ, Маестать, Марія Магдалина, Матвей, Методій, Отець, Павель, Петро, Пресъв. Преч. Дѣвиця, Св. Духъ, Св. Отець, Сынъ Божій, Симеонъ Киринейский, Панъ, Організаторъ, Спаситель, Судія, Тройця Св., Царь Славы, Яковъ.

– з а г а л ь н і н а з в и

ангелъ, апостоль, божа дитинка, дѣволъ, душа, тіло Христа, пророкъ, святѣ.

б) *Назви осіб, які виконують різні функції в церкві; церковна ієрархія й адміністрація*

Архієрей, Архипастыръ, Архієпископъ, богословъ, василіянинъ, вѣкарій, Владыка, Деканъ, діяконъ, достойникъ, духовенство, духовный отець, душпастыръ, єпископъ, завѣдатель, законниця, зверхникъ, жерць, инокиня, інквізиторъ, кардиналь, катехить, клирикъ, клирь, матрополить, місіонарь, монахъ, Намѣстникъ, Настоятель, новичокъ, Ординаріятъ, Отець, Отець душпастыръ, офіціалъ, папа, парохъ, пастыръ, патріярхъ, пѣддяконъ, пѣвецъ, пытомець, пропо-вѣдникъ, ректоръ, Св. Отець, священникъ, служитель, чтець.

в) *Назви вірних в залежності від їх відношення до віри*

Безбожникъ, ближній, вѣрний, грѣшникъ, єретикъ, жидъ, рабъ, католикъ, мірянинъ, мученикъ, недовѣрокъ, нехристиянинъ, парохія-

нинь, поганинъ, праведникъ, протестантъ, пустельникъ, схизматикъ, християнинъ.

2. НАЗВИ ЦЕРКОВНИХ ПРЕДМЕТІВ

Амвона, дзвонъ, дискось, жезло, жертвенникъ, молитословъ, престолъ, проповѣдальниця, церковця, чаша.

3. НАЗВИ МІСЦЬ ПЕРЕБУВАННЯ В НЕМАТЕРІАЛЬНОМУ СВІТІ

Безодня, вѣчнѣсть, животь (вѣчный), Небо, Огонь (вѣчнѣй), Царство, Чистилище.

4. НАЗВИ НАДПРИРОДНИХ ЯВИЩ І ДУХОВНИХ СТАНІВ

Благодать, благословеніє, благословенство, воскресенє, даръ, духъ, милосердіє, ласка, обьявленя, погубленє, покликанє, покора, послаництво, провидѣніє, смиреніє, спасенє, чудо.

5. РЕЛІГІЙНІ ТЕКСТИ ТА ЗАГАЛЬНІ НАЗВИ

Апостольство, аскетизмъ, богословіє, Дѣянія апостольскѣ, Едиктъ, евангеліє, ересь, иконографія, катехизмъ, клявзура, Новий Завіть, обѣтъ, патрольогія, посланіє, посланництво, переданє, правды вѣри, притча, релігія, Св. Письмо, суспенза.

6. НАЗВИ ЗВ'ЯЗАНІ З РЕЛІГІЙНИМ ЖИТТЯМ (ІНДИВІДУАЛЬНИМ)

Безбожнѣсть, блаженство, вѣра, грѣхъ, гнѣвъ, даръ, добродѣйство, ересь, задрѣсть, захланнѣсть, згоршенє, лѣнивство милостиня, на-верненє, невѣра, побожнѣсть, погубленя, покаяніє, покликанє, покуса, покута, послухъ, послушенство, пристрасть, християнство, святость, упадокъ, чеснота, чистота.

7. ЛІТУРГІЧНИЙ РІК (СВЯТА)

Благовіщення, Великдень, Великий постъ, недѣля, Йордан, Недѣля Мѣтаря и Фарисея, Непорочне Зачатіє Пресв. Богородицѣ, Пас-

ха, Покровъ, Провѣдна недѣля, Різдво, Свято, Томина недѣля, Честний Хрестъ, Христове Вознесеніє.

8. НАЗВИ ОБРЯДІВ, СВЯТИХ ТАЙН

Благословеніє, богослуженя, визитація, вѣдправа, вѣдпусть, вѣруване, дорога крестна, душпастированє, евхаристія, жертва, заповѣдь, литургія, катехизація, катехизованє, крещеніє, культъ, Миропомазанє, місія, молебень, молитвы, обрядъ, отпусть, отченашъ, паломництво, пожертвованє, покаяніє, поклѣнъ, понтифікатъ, посьвята, посвященіє, похѣдь, похоронъ, почитанє, причастіє, проповѣдь, розважанє, святокрадство, Св. Тайна, Священодѣйствіє, Священство, Соборъ, соборчикъ, Сповѣдь, Супружество, Тайна, Торжество.

9. НАЗВИ ОБ'ЄКТІВ ТА МІСЦЬ РЕЛІГІЙНОГО КУЛЬТУ

Базилѣка, Голгофта, жертенникъ, русалимъ, катедра, крестъ, храмъ, стаєнка вифлеємска, Столиця Апостольска, церква, церковця.

10. АДМІНІСТРАЦІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕРКВИ

Брацтво, Ватиканъ, епархія, єпископія, згромадження, колегія, конгрегація, монастырь, монашество, парохія, провѣнція, Ординаріятъ, семинарь, секта, чинъ, юрисдикція.

II. ПРИКМЕТНИКИ І ДІЄПРИСЛІВНИКИ

а) Якісні, які виражають властивості та ознаки зв'язані з церковною єрархією та з релігійним життям, а також відношення до правд віри, до постатей з нематеріального світу

Безбожный, безсмертний, Блудный, богословский, богослужебный, ватиканський, Вышний, вѣруючий, вѣчний, Всевышний, вселеньский, Всемогучий, Божий, всечестный, грѣшний, деканальный, довготерпеливый, дочасный, дочерный, духовный, душевный, душпастырский, жертволюбивый, заамвонный, законный, евангельский, ексскомуникованный, ерусалимский, інтердикованийый, кальвинський,

каноничный, катедральный, катехитичный, католицкий, крестный, латинский, лютерский, милосердный, милостивый, митрополичий, місійний, містичний, многомилостивый, наверненный, надприродный, найсвятїйший, небесный, нехристїянський, новозавѣтний, объявленный, окупленный, освячающий, парохїяльный, пасхальный, пекольный, первородный, поганський, пожертвованный, преподобный, пресвятый, протестантский, побожный, побожнїйший, римский, релігїйный, розпятий, свѣтский, свѣчковый, святой, сьвяточный, Святїйший, святокрацкий, смертельный, спасительный, спасенный, судный, суспендованный, толеранційный, христїянский, церковный.

б) присвійні, які вказують на походження від назв постатей з матеріального й нематеріального світу

Ангельский, апостольский, архиерейський, архипастырский, Божый, Божественный, Господный, Единородный, епископский, монашїй, мученичий, папский, пастырский, поганський, поповский, патріархальный, Свяченичий, Христовый, чернечый.

III. ДІЄСЛОВА, ЩО ВИРАЖАЮТЬ ДІЇ, СТАНИ ПОВ'ЯЗАНІ З РЕЛІГІЙНИМ ЖИТТЯМ

Благословити, вѣдкупити, відсьвяткувати, вѣдпускати, вѣнчати ся, вѣрити, выголосити, высповѣдати ся, воскреснути, голосити, жалувати, жертвувати, забожити ся, заповѣсти, зѣслати, змовити, молити ся, каючи ся, каяти ся, наvertати, офѣрувати, окупити, освятити, осудити, очистити, перекрестити, погубити, поклоняти ся, покутувати, померти, помолити ся, поправити ся, посвящувати, правити, приступати, приступаючи, причащати, прославити, простити, проповѣдати, просвѣтити, прощати, розпяти, розрѣшати, святкувати, согрѣшити, спасати, сповѣдати ся, спокутувати, справувати, удѣлити, умолити.

IV. ПРИСЛІВНИКИ І ВИГУКИ (ЗАКЛИКИ, ПОБАЖАННЯ, ПРИВІТАННЯ)

Догматично, канонично, катехитично, святократско;

Аминь, не дай Боже, Богу Слава, Слава Ісусу Христу, Слава Божественному Серцю, Сохрани Боже, Христа ради.

Аналізована лексика виступає у конкретному контексті у пастирських посланнях, які вже своєю назвою вказують на релігійну спрямованість та релігійний характер цих писань. Та у лексиці пастирських листів є також багато слів, які мають релігійне навантаження тільки у словосполучах, тобто у міні контексті. Однак це не робить їх одиницями релігійної лексики, принаймні стаціонарно. Словосполучення зі словами *Бог, Божий, Божа, Боже* мають за мету підкреслити ознаки, властивості характерні для поняття Бога: *боятися Бога, умирати безъ Бога, просити Бога, Божий гнѣвъ, Божий законъ, Божа воля, Божа сила, Божа правда, Боже свѣтло*. Можна помітити також тенденцію до вживання великої кількості синонімічних словосполук на окреслення поняття Бога. У більшості випадків це семантичні (понятійні) синоніми.

В українській богословській термінології семантичну синонімію „... репрезентують такі ряди термінів, що пояснюють глибокі, багатоаспектні поняття. Кожна наступна назва поняття висвітлює якусь нову його грань, властивість, якість”⁶.

У пастирських посланнях А. Шептицького семантичні відтінки між компонентами синонімічного ряду з домінантою Бог є досить відчутні. Можна їх поділити на такі понятійні групи: 1) лексеми, що окреслюють могутність Бога: *Великій силою и розумомъ* (Л 1), *Всевишний* (Л 1), *Господь Вседержитель* (Л 6), *Справедливий Судія* (Л 6); 2) синоніми, що підкреслюють творче начало Бога: *Богъ нашихъ отцѣвъ* (Л 6), *Богъ Отець* (Л 6), *Небесный Господарь* (Л 10), *Премудрий Божій організаторъ* (Л 1); 3) лексеми на позначення божественної натури Бога: *Господь Богъ* (Л 1), *Господь Богъ въ Трой-*

⁶ Г. Наконечна, *Про синонімію в богословській термінології, „Єдиними устами”, 2(1988), с. 17.*

ци *Святѣй Єдиный* (Л 5), *Дивный въ Святыхъ Своихъ* (Л 1), *Предвѣчный Маестать Слави* (Л 1); 4) синоніми, що окреслюють доброту і милосердя Бога: *Богъ Милосердный* (Л 6), *Богъ Спаситель* (Л 8).

Велику кількість синонімічних одиниць у посланнях Андрея Шептицького має синонімічний ряд з домінантою *папа Римський*. Синоніми: *голова Церкви* (Л 2), *Вождь цѣлого Христоваго стада* (Л 8), *вождь Церкви Христовой* (Л 8), *Вселенський Архієрей* (Л 4), *Святѣйший вселенський Папа римській* (Л 4), *єпископъ всѣхъ єпископѣвъ* (Л 2), *душпастирь всѣхъ душпастирьѣвъ* (Л 2), *Найвысшій душпастирь* (Л 2), *Найвысшій Архіпастирь* (Л 8) підкреслюють високий уряд папи; лексеми, що характеризують св. Отця як учителя і отця християн це: *Отець християнського свѣта* (Л 2), *Святійший Отець* (Л 4), *Учитель* (Л 8), *Учитель и отець цѣлого християнського свѣта* (Л 2), *Святійший Отець* (Л 2); синоніми: *наслѣдникъ верховного апостола Петра* (Л 2), *римській єпископъ* (Л 2), *римській Архієрей* (Л 4) окреслюють папу як наступника св. Петра; а як намісника Ісуса Христа на землі характеризують такі синоніми: *Намѣстникъ Христа* (Л 4), *Намѣстникъ Христовый* (Л 8), *заступникъ Исуса Христа* (Л 4), *божый намѣстникъ на свѣтѣ* (Л 2).

Характерною рисою синонімів, використаних у релігійно-церковній лексиці послань є те, що вони створюють урочистий, піднесений настрій. Впливає на це велика кількість образних висловів, що виступають компонентами синонімічних рядів, напр. Св. Причастя: *Божій даръ, божественный пиръ св. Евхаристіи, Божественна Чаша, дорогоценный даръ Христовой Крови и Христоваго Тѣла, Тѣло и Кровь Спасителя, Чаша Христовой Крови*. Ці образні вислови мають емоційно-експресивне забарвлення, за допомогою яких автор виразив своє відношення до Бога (напр.: звеличання, подив, пошану). Церковна лексика, в тому числі також і лексика пастирських послань належить до високого стилю, отож „... емоційність, піднесеність, урочистість не є недоліками богословських термінів, а якраз навпаки”⁷.

Велика кількість одиниць в синонімічних рядах та складеність компонентів, вказують на багатство мови пастирських послань, а також на глибокий релігійний зміст цих текстів.

⁷ Н а к о н е ч н а, *Про синонімію*, с. 17.

Для узмисловлення релігійних правд Митрополит вживав водночас і стислі релігійні терміни і народну лексику. „Мова церкви, релігійно-культової практики не ізольована від цілісного контексту народного життя, її не можна вилучити з нього”⁸.

Крім маркованої релігійної лексики, яка є характерним елементом мови та стилю послань, виступають у цих текстах різні шари загальноживаної лексики (говіркові елементи, архаїзми, запозичення).

Широке застосування місцевих діалектичних форм зумовлене передовсім переконанням Митрополита в тому, що слово Боже треба голосити народові його рідною мовою. Спираючись на слова св. апостола Павла, який підкреслював велике значення рідної мови в справах віри. „Бо коли я молюся чужою мовою, то молитесь дух мій, а мій розум без плоду” (І. Кор. 14; 9-19). Митрополит керував своє слово до вірних епархії (українців, поляків та інших народів), звертаючись до них їх рідною мовою. Говорив як „свій до своїх”. Не завадить тут навести відгук І. Франка про мову Митрополита Андрея: „Замість запліснявілої псевдоцерковщини, якою промовляли його попередники, тобто дивоглядної мішанини церковнослов'янської лексики з новочасною міфологією, він пише свої листи чисто галицько-руською народною мовою, а подекуди, приміром, у голоснім посланні до Гуцулів, не цурається промовляти навіть діалектом – річ досі нечувана у наших церковних достойників”⁹. А о. д-р. Ст. Гавранко так характеризує мову Митрополита: „У нього багато діалектичних впливів, часто полонізмів, а на стилі видно впливи чужих, зокрема класичних мов”¹⁰.

Лексичні діалектизми, такі як, наприклад: *видѣти* Л5/3, *всего* Л7/19, *газдѣство* Л6/5, *глядѣти* Л1/5, *него* Л4/6, *здоровле* Л10/5, *одень* Л6/6, *рѣжный* Л1/2, *сесе* Л6/5, *хосень* Л6/7, *цвѣтень* Л4/3, наявні у пастирських посланнях були явищем досить частим в українській літературній мові Галичини на початку ХХ століття і можна їх назвати своєрідними провінціоналізмами. Вони сприймалися так, як звичайні стилістично нейтральні слова.

⁸ Біленко, *Феномен слова*, с. 76.

⁹ Франко, *Зібрані твори у 50-ти томах*, т. 45, Київ 1986, с. 378.

¹⁰ М. А. Шептицький, *Твори ≡ Opera (аскетично-моральні)*, введення О. д-р Ст. Гавранко, Рим 1970, с. XIV.

Крім місцевих говіркових елементів у текстах послань багато запозичень, особливо з польської мови, наприклад: *взрость* Л5/9, *витревалость* Л18/8, *въ короцѣ* Л 6/7, *закрись* Л5/5, *лѣкарство* Л9/8, *мгла* Л 10/17, *рѣвножь* Л17/18, *хвиля* Л4/5, *цѣха* Л 2/9 та інші.

Полонізми у текстах послань не були явищем відокремленим. У цьому періоду вони були однією з істотних ознак західноукраїнського варіанту літературної мови. Треба зазначити, що помітний вплив на формування мовної свідомості Шептицького мало середовище, у якому він виховувався (у рідному домі розмовляв польською, французькою мовами, закінчив польську гімназію).

Значну групу серед загальноновживаної лексики послань становлять архаїзми, наприклад: *бобра* Л2/6, *где* Л6/8, *если* Л10/14, *есть* Л1/8, *она* Л9/4, *суть* Л9/5, *хотяй* Л9/9, *щоби* Л1/11. Важко говорити про стилістичне навантаження архаїзмів у посланнях. Тому, що більшість з південно-західних говірок мали багато архаїчних елементів, які становили органічну частину лексики тогочасного західноукраїнського варіанту української мови.

Церковнослов'янських елементів є немало у релігійній лексиці послань, але й серед загальноновживаної лексики можна знайти слова з типовими, церковнослов'янськими твірними основами, наприклад: *благородне* Л8/4, *глаголы* Л10/11, *днесь* Л4/3, *совершенство* Л1/13, *спѣвдѣлатель* Л1/6, *убожество* Л1/8 та інші.

Ті лексеми, як і релігійна лексика церковнослов'янського походження збагачують не тільки словниковий склад послань, але й стилістичну виражальність текстів, надають їм урочисте забарвлення і підкреслюють глибокий духовний зміст писань Митрополита.

Багатство лексики послань характеризує Андрея Шептицького як визначного богослова, мислителя, письменника і проповідника, який вміло використовував мовні засоби тодішнього релігійно-церковного стилю української мови в Галичині.

LEKSYKA LISTÓW PASTERSKICH METROPOLITY ANDRZEJA SZEPTYCKIEGO

S t r e s z c z e n i e

W artykule autorka analizuje leksykę przekazu językowego o charakterze cerkiewno-religijnym. Za materiał badawczy służą jej teksty listów pasterskich Metropolity Andrzeja Szeptyckiego, hierarchy wielce zasłużonego dla Cerkwi greckokatolickiej na Ukrainie.

Bogactwo leksykalne, odnoszące się do sfery *sacrum*, jest tu określone jako przejaw pogłębionej refleksji religijnej.

Leksyka listów pasterskich interesuje także autorkę w całościowym kontekście języka narodowego Ukraińców. Zwraca więc uwagę m. in. na archaizmy, dialektyzmy oraz polskie zapożyczenia.